

TIL VA ADABIYOT

TA'LIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

1991-yildan
chiqa boshlagan

2020-yil. 1-son

ISSN 2010-5584

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ
ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА
НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

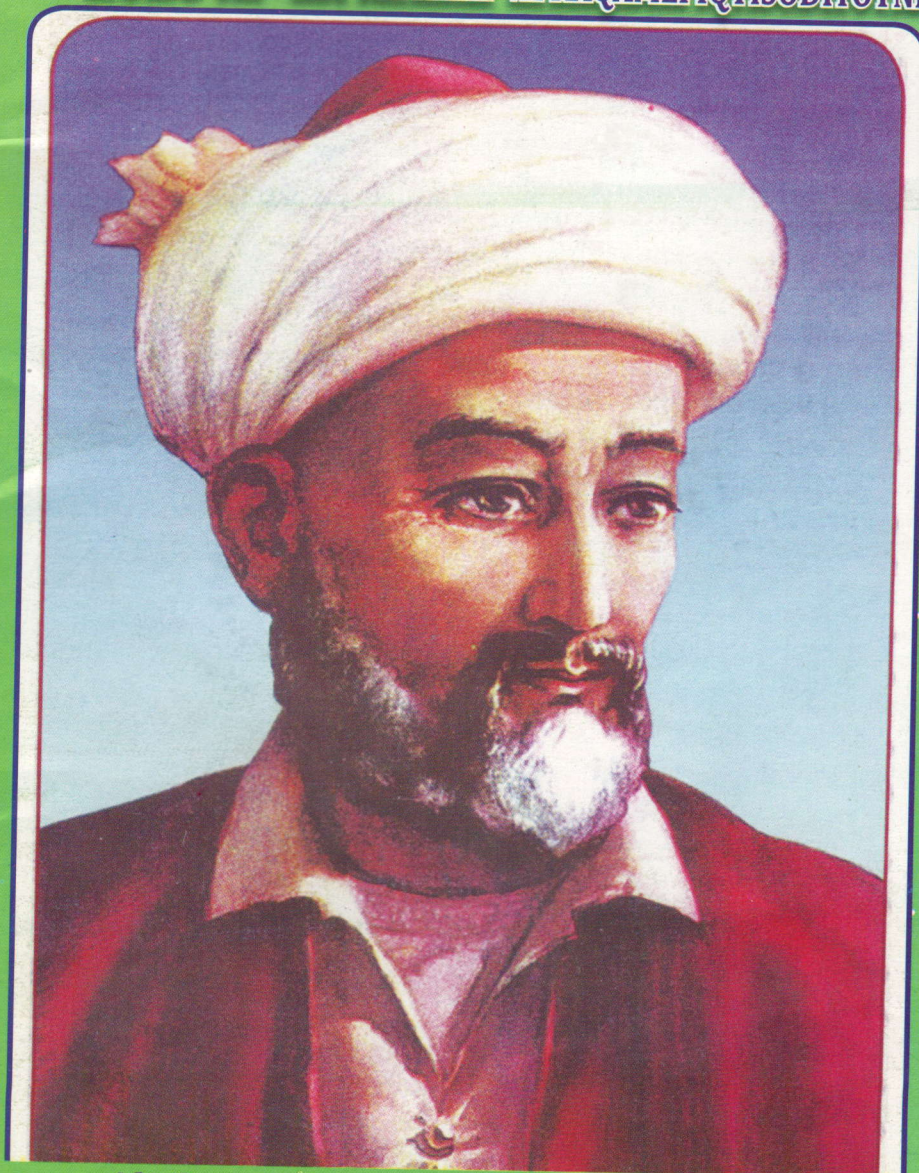
Я ПРЕПОДАВАНИЕ
ЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

LANGUAGE AND LITERATURE
TEACHING

SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL OF THE MINISTRY
OF PUBLIC EDUCATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

til_adabiyot@mail.uz www.tilvaadabiyot.uz til_adabiyot@mail.uz www.tilvaadabiyot.uz til_adabiyot@mail.uz www.tilvaadabiyot.uz til_adabiyot@mail.uz www.tilvaadabiyot.uz til_adabiyot@mail.uz www.tilvaadabiyot.uz

2020-YIL - ILM-M'ARIFAT VA RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH YILI

Alisher Navoiy tavalludiga 579 yil

Ushbu sonda:

Dars – muqaddas

8
bet

Ilm istang, izingizdan
ibrat yog'sin

Metodik tavsiya

15
bet

Dars jarayonida matn
tuzish

Tadqiqotlar

35
bet

Modal so'zlar orqali
pragmatik bahoning
ifodalanishi

Обсуждаем, спорим

80
bet

Нужен ли кружок
русского языка в школе?

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligida 2014-yil 19-dekabrda 0055-raqam bilan qayta ro'yxatga olingan.

2020-yil. 1-son.

Bosh muharrir

Bahodir JOVLIYEV

Tahrir hay'ati:

Sherzod SHERMATOV
Dilshod KENJAYEV
Maqsudxon YO'LDOSHEV
Nizomiddin MAHMUDOV
Nargiza RAHMONQULOVA

Yorqinjon ODILOV
Mamatqul JO'RAYEV
Nasirullo MIRKURBANOV
Jabbor ESHONQULOV
Lutfullo JO'RAYEV
(bosh muharrir o'rinbosari)

Nilufar Namozova

Jamoatchilik kengashi:

Muhammadjon ALIYEV
Ergesh ABDOVALITOV
Manzura DADAXO'JAYEVA
Ehson TURDIQULOV

Sahifalovchilar:

Akmal FARMONOV
Gulnoza VALIYEVA

Nashr uchun mas'ul:

Nilufar NAMOZOVA
Nigora URALOVA
Emma TOROSYAN

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.

Telefon: (98) 121-74-16,

(71) 233-03-10,

(71) 233-03-45,

(71) 233-03-67.

e-mail: til_adabiyot@umail.uz

veb-sayt: www.tilvaadabiyot.uz

Jurnalidan ko'chirib bosilgan maqolalar «Til va adabiyot ta'limi»dan olinib, deb izohlanishi shart.

Jurnalda nashr etilgan maqolalarda mualliflarning tahririyat nuqtayi nazariga muvofiq kelmaydigan fikr-mulohazalari bosilishi mumkin.

Tahririyatga kelgan qo'yilmalar taqriz qilinmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

Bosmaxonaga 10.02.2020-yilda topshirildi. Ofset usulida chop etildi. Qog'oz bichimi 60x84/4. Shartli bosma tabog'i 6,0. «Times» garniturasida 10, 11 kegl. «EKO TEXTILE PRODUKT» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Toshkent sh. Mirobod tum. Matbuotchilar ko'chasi 32-uy. Buyurtma Adadi 4200 nusxa. Bahosi kelishilgan narxda.

1991-yildan chiqqan boshlagan

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ
ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА
НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРЫ LANGUAGE AND LITERATURE TEACHING

SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL OF THE MINISTRY
OF PUBLIC EDUCATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

MUNDARIJA

SUHBAT

Shavkat NISHANOV. Adabiy ta'lim: lug'at va matnshunoslik 3

NAVOYDAN NAVOLAR KELUR

Asror MO'MIN. Qush tili 5

DARS - MUQADDAS

Gulnoza QO'LDOSHEVA. Ilm istang, izingizdan ibrat yog'sin 8
Umida HAMROEV. To'liq va to'liqsiz gaplar 10
Nargiza URAZOVA. Proza yaratilgan poeziya 13

METODIK TAVSIYA

Shahnoza ZIYAMUXAMEDOVA. Dars jarayonida matn tuzish 15
Aziza SAYDULLAYEVA. Ona tili darslarida bayon yozdirish va uni tahlil qilish metodikasi 16
Xolida TOJIYEVA. Matn sharlari o'rganish 20
Norqul BEKMIRZAYEV. Boburning badiiy nutq mahorati 21
Adiba BOTIROVA. Adabiyot fanini o'qitishda innovatsion texnologiyalar va o'yin-topshiriqlardan foydalanish 23

TAHLIL

Durdona RASULMUHAMEDOVA. Amir Temur obrazini yaratishda tarixiy rivoyatlarning ahamiyati 24
Dilfuza ZARIPOVA. "Har so'nli andisha bila boshlag'il..." 26
Qo'chqor SIDIQOV. Mumtoz adabiyot xazinasi tilla kaliti 28
Ra'no YAXYOYEVA. Mutolaa kundaligi qanday tutiladi? 29
Usmonjon QOSIMOV. Tarixiy haqiqat va badiiy talqin 30
Umida RASULOVA. Qissalarda badiiy obraz mohiyati 31

TADQIQOTLAR

Sherzod NORMO'MINOV. So'z turkumlaridagi yadro va periferial qismlar va ularni shakllantiruvchi asoslar 33
Gulchehra G'ANIYEVA. Modal so'zlar orqali pragmatik bahoning ifodalanishi 35

KICHIK TADQIQOT

Feruza ATABEKOVA. Til realiyalarining ijtimoiy-madaniy xususiyatlari 37
Umida NOSIROVA. So'z poetikasi pragmatikaning tadqiqot obyekti sifatida 38
Gulnoza AHMEDOVA. Nutqiy muloqot madaniyatini o'rgatishning lingvistik asoslari 40
Feruzaxon KARIMOVA. Dialogik nutqning o'ziga xos xususiyatlari 41
Intizor ABDIRIMOVA. Ta'lim tizimida klastering o'rni 43
Siroj FAZILOV. Xalq og'zaki ijodi va zamonaviy dostonchilik 44
Ravshan NIYAZOV. Amerika nasrida yuridik detektiv romanchilikning rivojlanish bosqichlari 46
Muxlisa HAFIZOVA. Adabiyotni o'qitishda adabiy kompetentlikni shakllantirishning ahamiyati 48

МЕТОДИКА. ОПЫТ

Снежана Кутлуева. Вспомогательные местоимения 49
Малика Кутлуева. Т.Ганпов. Сказка «Обиженные двойки» 50
Мадинова Ахмедова. Творчество Захара Прилепина 52

ИСПОЛЬЗУЙТЕ ЭТИ МАТЕРИАЛЫ

Анна Шереметьева. Интерактивные лекции по словообразованию русского языка 53
Равшана Исакова. Владение речевым этикетом - приобретение авторитета, порожающего доверие и уважение 55
Манзура Имамалиева. Применение метода «Деловая игра» на занятиях в неязыковом вузе 57
Юлия ЗЕМЛИНА. Развитие коммуникативных компетенций руководителя общеобразовательного учреждения через проектную деятельность 58
Фатима Хакимова. Приемы развития устной речи и самостоятельного мышления учащихся при обучении русскому языку на основе сказок 60

ИЗ ОПЫТА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ

Саодат Магдиева. Реализация принципа образовательной рефлексии в практике преподавания литературы в вузе 62
Наргис Саримсакова. Структура и содержание методики формирования орфоэпической компетенции курсантов 63
Раъно Турдиева. Развитие у школьников пунктуационной зоркости 65
Дилором Шодиева. Языковой портфель - инструмент самореализации профессионально-языковых компетенций студента 67

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Махлиё Зайнутдинова. Морфонологические явления в русском отъедативном словообразовании 70

ИЗУЧАЕМ ИНОСТРАННЫЕ ЯЗЫКИ

Беккенбауэр Реймов, Айшолпан Ниязова. Новогодние компоненты при изучении английских фразеологизмов 72
Малика Солиева. О фонологической структуре заимствованных слов английского языка 74
Анвар Юсупов. Особенности изучения иностранного языка в условиях двуязычия (произношение) 76

НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Эльвина Алиева, Зарина Ахунова. Аллюзивная игра в произведении Ф.Кривина «Сказка про козлика» 77

ОБСУЖДАЕМ, СПОРИМ

Ферузахон Якубова. Значение духовно-нравственного воспитания в системе формирования личности будущего специалиста 79
Махфуза Ахмедова. Нужен ли кружок русского языка в школе? 80

TIL VA ADABIYOT
TA'LIMI

LANGUAGE AND LITERATURE

журнали

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining Filologiya va Pedagogika fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashr.

O'qituvchi Turdi Farog'iy ijodini o'quvchilarga tahlil qilib berishi uchun, birinchidan, shoir yashagan davrning ijtimoiy-siyosiy hayotini yaxshi bilishi, xalqning etnografik manbalaridan xabardor bo'lishi talab etiladi. Shuningdek, raqamlar, turkiy urug'lar soni (to'qson ikki o'zbek yurtidur, birni qirq-u yuz, ming son bo'lib), shoir yashagan davr urf-odatlarini, sinfiy tabaqalarning yashash tarzi, narsa-buyum, kiyim-kechak (bir ungurlik, bir terizlik, bir yaqo-yenglik qiling), geografik joy nomlarining izohi, turli sohaga, fanlarga oid atamalar sharhini berish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchi e'tibor berishi lozim bo'lgan yana bir jihat bu *bir* so'zining turli ma'nolarda ishlatilishi, iste'moldan chiqib ketgan yoki kam qo'llanilgan so'zlar, badiiy san'at turlarining izohlanishi. Bir qaraganda yuqorida keltirilgan izohtalab masalalarning yechimi osondek tuyuladi. Ammo buning uchun o'qituvchi kerakli manbalardan, etimologik, qomusiy lug'atlardan xabardor bo'lmog'i lozim. Bu manbalar o'qituvchining bilim doirasini oshirish barobarida mantiqiy fikr doirasini ham kengaytiradi.

Tabiiyki, sharhsiz, izohlarsiz o'qilgan matn o'z o'quvchisiga sir-asrorlarini ochmaydi. Faqat qayta-qayta o'qish va har bir so'z, ibora ma'nosini chuqur o'rganish

asnosida maqsadga erishish mumkin. Chunki inson nutqiga fayz beruvchi so'z badiiy adabiyotda yanada ta'sirchan, go'zal tusda namoyon bo'ladi.

Bu usul o'quvchilarning matn bilan ishlash tajribasini oshiradi, matndan zavqlanish tuyg'usini shakllantiradi. Shuningdek, matndagi so'zlarni to'g'ri eshitib talaffuz qilish, yod olish xotirani mustahkamlaydi. O'quv dasturida o'rganilayotgan u yoki bu shoir ijodining farqli jihatlari o'zaro qiyoslash ko'nikmasini hosil qiladi.

Nazarimizda, sharh asar matnini o'rganishga oid bo'lib, tom ma'noda adabiy tanqid yoki tadqiqot bo'lmay, balki matnni o'rganishning qadimiy sharqona usulidir. Taniqli metodist olim Ulug'bek Dolimov o'zining "Milliy uyg'onish pedagogikasi" nomli asarida sharh usuliga quyidagicha ta'rif beradi: "...sharh beruvchilarni shorih deb ataganlar. Shorihlar mudarris-pedagog bo'lishi bilan birga o'z davrining bilim doirasi ancha keng olimlari ham bo'lganlar". Ulug'bek Dolimovning bu e'tirofi va ta'rifi bugun o'quvchilarga adabiyot tarixi ilmidan saboq berayotgan o'qituvchilarga ham tegishlidir. Demak, asrlar davomida mudarris-o'qituvchiga qo'yilgan talab bugun ham o'z ahamiyatini yo'qotmasligi uchun shorihlarga xos, bilim doirasi keng olim bo'lmoqlik talab etiladi.

¹U.Dolimov. Milliy uyg'onish pedagogikasi. – Toshkent: Nashr, 2012. 52-bet.

Norqul BEKMIRZAYEV,
O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi
a'zosi, filologiya fanlari nomzodi, dotsent

BOBURNING BADIY NUTQ MAHORATI

Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asari badiiy nutqning go'zal namunasidir. Bobur o'zi hammabop yozishi bilan birga boshqalarga ham shunday ish tutishni maslahat beradi. Jumladan, o'g'li Humoyunga yozgan bir xatida birovga yuboriladigan maktubni muallifning o'zi bir necha bor o'qib ko'rish

lozimligi, uning ravonligiga, so'zlarning ko'zda tutilgan ma'noni to'g'ri aks ettirganligiga ishonch hosil qilishi, shundan so'nggina uni jo'natishi mumkinligini ta'kidlaydi. Uning yozishicha, so'zlarning xato yozilishi aytilmoqchi bo'lgan fikrni xiralashtiradi, o'quvchini qiynaydi: "...Yana men degandek, bu xatlaringni bitibsen va o'qimaysen, ne uchunkim, agar o'qur xayol qilsang edi, o'qiyolmas eding. O'qiyolmagandan so'ng, albat, tig'yir bo'lur eding. Xatingni xud tashvish bila o'qisa bo'ladur vale asr-u mug'laqdur. Nasri muammoni hech kishi ko'rgan emas. Imlong yomon emas. Agarchi xili rost emas, iltifotni to bila bitibsen. Qulunjni yo bilan bitibsen. Xatoingni hud har tavr qilib o'qisa bo'lar-u, vale bu mutloq alfozingdin maqsud tamon mafhum bo'lmaydur. Takalluf qilmay deysan, u jihattin mutloq bo'ladur. Bundan nari betakalluf va ravshan va pok alfoz bila bit: ham senga tashvish ozroq bo'lur va ham o'qig'uvchiga".¹

Bobur hayoti va sulolasini chuqur o'rgangan taniqli yozuvchi Pirimqul Qodirovning yozishicha: "Bobur Mirzo so'z bilan jonli tasvir yaratish mahoratini mukammal egallagan adib edi. Buni o'zi ham sezardi. Shuning uchun umrining oxirida o'g'li Humoyunga "Boburnoma"ni

tugallab taqdim etganda, unga bir ruboiy ilova qiladi:

*Bu olam aro ajib alamlar ko'rdim,
 Olam elidin turfa sitamlar ko'rdim.
 Har kim bu vaqoe'ni o'qir, bilgaykim,
 Ne ranj-u, ne mashaqqat-u, ne g'amlar ko'rdim*².

“Vaqoe” – “Boburnoma”ning dastlabki nomi edi. Bobur o'z zamonida boshdan kechirgan barcha ko'rgiliklarni haqqoniy tasvirlashga intilganining sababi bu ruboiyda aniq ko'rsatilgan. Uning eng zo'r istagi – “Vaqoe”ni o'qiganlar haqiqatni bilsinlar, u qilgan xatlarni takrorlamasinlar.

“Boburnoma” ham “Temur tuzuklari” kabi avlodlarga ulkan hayotiy tajriba, saboq va qisman vasiyat tarzida yozilgan edi.

Adibning Hindistonda tartib bergan so'nggi devonida uning dastxati saqlanib qolgan. Bu dastxat bilan ikki satr she'r yozilgan:

*Har vaqtiki ko'rgaysen mening so'zimni,
 So'zimni o'qib sog'ingaysen o'zumni.*

Ushbu satrlar bitilgan sahifa chetiga Boburning chevarasi Shohjahon tomonidan shunday sharh bitilgan: “Ushbu turkiy bayt jannatmakon hazrat Bobur podshohning o'z qo'llari bilan bitilgan dastxatidir.

Shohjahon binni Jahongir, binni Akbar, binni Humoyun, binni Bobur podshoh³. Bu noyob sahifada biz ham Bobur mirzoning, ham Shohjahonning dastxatlarini ko'ramiz. Eng muhimi, buning mavzuga bevosita aloqador tomoni shundaki, Bobur so'z orqali odamning o'zini ko'rish mumkin, deb hisoblagan.

Albatta, so'zning shakli faqat qog'ozda ko'rinadi. Ammo so'z – tasvir vositasi ham. Bu tasvirda Boburning hayoti, boshidan kechirganlari, uning didi, fe'l-atvori, ichki kechinmalari – hammasi mavjud. Bobur shuni hisobga olib, “So'zimni o'qiganda o'zimni ko'rganday bo'lasan”, deydi.

“Boburnoma”da 1506–1507-yillar voqealari orasi-da qish kunida Hirotdan Kobulga qorli dovondan oshib o'tib borish mashaqqati tasvirlanadi. Bir hafta davomida qor tepib yo'l ochib boradilar. Qor ko'krakka uradi. Otlar yurolmaydi. Dovon tepasida qor bo'roni kuchayib ketadi. Sovuq behad qattiq. Ba'zi bek va navkarlarning qo'l-oyog'ini sovuq uradi. Boburni tor bir tog' kamarida panalashga undaydilar. “Ko'ngulda kechdi kim, barcha el qorda va chopqunda, men issiq uyda istirohat bila... muruvvatini yiroq va hamjihatlikdan qiroq ishdur. Men ham har tashvish va mashaqqat bo'lsa ko'rayin, har nechuk el toqat qilib tursa turayin... Xuftongacha qor ancha chopqilab yog'diki, boshimga va quloqlarimning ustiga to'rt enlik qor bor edi... O'shal kecha qulog'im-ga sovuq ta'sir qildi... Andoqkim, barchaga o'lum xavfi bo'ldi”, (256–258-betlar) – deydi Bobur dovon ustidagi xatarli ahvoli haqida. Yana shu og'ir vaziyatda u she'riyatdan madad oladi. Eng yetuk g'azallaridan birining

matla'i o'sha mashaqqatli damlarda yoziladi. Bu haqida muallif o'zi shunday guvohlik beradi: “Muddatul umr (butun umr davomida) muncha mashaqqat kamroq tortilib edi”. Bu matla' o'sha fursatda aytiladi:

*Charxning men ko'rmagan jabr-u jafosi qoldimu?
 Xasta ko'nglim chekmagan dard-u balosi qoldimu?*

Bu bayt – o'lim bilan yuzma-yuz turgan odam tomonidan yozilgan nazm durdonasi. Bobur qalbining o'sha paytdagi nidosi kishini larzaga soladi. G'azalning oxirgi bayti – maqtasi yanada kuchli taassurot uyg'otadi:

*Ey ko'ngil, gar Bobur ul olamni istar qilma ayb,
 Tangri uchun de, bu olamning safosi qoldimu?*

“Boburnoma”da tasvirlangan voqealar tufayli Vatanidan judo bo'lgan, ulug' bir iste'dod egasini ham jonidan to'ydirgan paytlar bo'lganligi so'nggi baytda yaqqol sezilib turadi.

Ko'pgina adabiyotshunoslar Bobur ruboiylariga yuksak baho berishadi. Oybek domla Boburni turkiy ruboiyning Umar Xayyomi deb atagani ko'pchilikka ma'lum.

Chindan ham Bobur ruboiylaridagi mazmun va shakl mukammalligi, falsafiy fikr teranligi va badiiy til go'zalligi Umar Xayyom ruboiylari bilan bimalol musobaqalasha oladi.

*Ko'ngli tilagan murodig'a yetsa kishi,
 Yo barcha murodlarni tark etsa kishi.
 Gar bu ikkisi muyassar o'lmasa olamda,
 Boshin olib bir sorig'a ketsa kishi.*

Bu ruboiyda birorta ortiqcha so'z yo'q. Nafaqat so'z va iboralar, balki alohida harflar va tovushlar she'riy vazn, turoq va qofiyalarga shunday mahorat bilan joylashtirilganki, birortasining o'rnini almashtirib bo'lmaydi. Masalan, “Boburnoma”ning ko'p joylarida “bo'ldi” yoki “bo'lmadi” so'zlari uchraydi. Ammo yuqoridagi to'rtlikda “muyassar o'lmasa” iborasidagi so'z “bo'lmasa” shaklida emas, “b” tushirib qoldirilib, “o'lmasa” shaklida ishlatiladi. Chunki “b” qo'shilsa, aruzning nozik ohangi xiyol buzilishi mumkin edi.

“Boburnoma”ni ingliz tiliga tarjima qilgan V.Erskin yozadi: “Bobur siymosining mislsiz belgisi – uning tabiiyligi, hayotiy va samimiyligidir. Osiyo tojdorlari orasida Bobur singari daho darajasidagi iste'dodli kishilar kamdan kam uchraydi”.

Ko'rinadiki, nafaqat Boburning badiiy ijodi, hatto hayotining o'ziyoq ulkan saboq. Boshqacha aytganda, Boburda shoh va shoir sifati qanday uyg'unlashgan bo'lsa, uning ijod sarchashmasi bilan tashvishlarga to'la hayoti ham bir-biriga monand, chirmashib ketgan. Ularni ayricha tasavvur etish aslo mumkin emas. Boburning badiiy notiqlik mahorati uning asarlarida shundaygina “mana men” deb ko'rinib turadi. Uni faqat o'qib his etish mumkin.

¹ Boburnoma. – Toshkent: Fan, 1960. 421-bet.

² P.Qodirov. “Til” va “el”. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2005.

³ S.Azimjonova. Boburning hind devoni. – Toshkent, 1966. 38-bet.